

İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi
Journal of the Human and Social Science Researches
[2147-1185]

[itobiad], 2020, 9 (5): 3279/3312

Emeğin Görsel, İşitsel ve Yazınsal Sanatlardaki Tezahürleri

Manifestations of Labor in Visual, Audio and Literary Arts

Mehmet Saim AŞÇI

**Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Medipol Üniversitesi İşletme ve Yönetim
Bilimleri Fakültesi, İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü**

**Asst. Prof., İstanbul Medipol University, The School of Business,
Department of Human Resources Management**

msasci@medipol.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-5508-2267

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type	: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Received	: 16.06.2020
Kabul Tarihi / Accepted	: 28.10.2020
Yayın Tarihi / Published	: 28.10.2020
Yayın Sezonu	: Ekim-Kasım-Aralık
Pub Date Season	: October-November-December

Atıf/Cite as: Aşçı, M . (2020). Emeğin Görsel, İşitsel ve Yazınsal Sanatlardaki Tezahürleri . İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi , 9 (5) , 3279-3312 . Retrieved from <http://www.itobiad.com/tr/pub/issue/57287/753451>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by at least two referees and confirmed to include no plagiarism. <http://www.itobiad.com/>

Copyright © Published by Mustafa YİĞİTOĞLU Since 2012 – İstanbul / Eyup, Turkey. All rights reserved.

Emeğin Görsel, İşitsel ve Yazınsal Sanatlardaki Tezahürleri

Öz

Sanat sunduğu derin ve zengin kavrayış olanakları ile olguların duygusal boyutlarına da erişmemize katkı sunmaktadır. Çalışma olgusu da ilk çağlardan bu yana sanatın muhtelif biçimlerinin ilgisini çekmiş ve verilen eserler ile tarihsel süreç içerisinde farklı toplumların hatta toplumun farklı kesimlerinin çalışmayı ve emeği nasıl anlamlandırdıkları ifade edilmeye çalışılmıştır. Bütün insanlığın ortak değerlerini ifade edebilme yetkinliği, sanatı tüm insanlığa mâl eden başlıca unsur olmuştur. Çalışmanın farklı biçimlerini ya da çalışan kişinin içinde bulunduğu toplumsal, fiziksel ve ruhsal durumları anlayabilme ve anlamlandırabilme çabaları sanatın çok geniş sahalara yayılmış pek çok disiplininin konusunu teşkil etmiştir. Çalışma ilk çağlardan itibaren mağara resimlerinden başlayarak görsel sanatlara konu olmuş, tarihsel süreç içerisinde sanatçılar yaşadıkları toplumun farklı özelliklerini eserlerine yansıtarken, doğal olarak işi, işyerlerini, kaybolmaya yüz tutan ya da yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan çalışma tarzlarını ve emekçi tiplerini de eserlerinde yansıtmaya çabalamışlardır. Aynı şekilde müzik eserlerinde de, işin bizatihi kendisini, ritmini, normlarını ve geleneklerini, çalışanların iş arkadaşları ve işverenlerine karşı tutumlarını açıklayan ipuçları bulmak mümkün olmaktadır. İşçilik kavramının henüz oluşmaya başladığı dönemlerden itibaren işçi sınıfının yaşadığı sorunlar şarkılarda dile getirilmeye başlanmıştır. Çocuk işçiliğinden ekonomik krizlere kadar işçi sınıfını ilgilendiren tüm meseleler şarkılarda yansımaları bulmuştur. Çalışmaya ilişkin yazınsal eserlerde de hem eserin yazıldığı dönemin bir tasvirini hem de geniş bir perspektiften toplumun esere konu edilen olguya karşı tutumunun izlerini bulmak mümkündür. Bu çalışmada görsel, işitsel ve yazınsal sanatlarda emeğin ve işçi sınıfının nasıl anlamlandırıldığını dünyadan ve ülkemizden örneklerle incelemeye çalıştık. 1930'lar boyunca gelişme gösteren işçi sınıfını ve çalışmayı eserlerinde başat konu edinen sanat anlayışı, özellikle neoliberalizmin dünya çapında yaygınlaşması ile birlikte günümüzde ne yazık ki eski gücünden oldukça uzaklaşmıştır. Burada işçi örgütlerine, sendikalara önemli görevler düşmektedir. İşçi sendikaları işçiler için özel programlar düzenlemeli, sınıf bilincini güçlendirecek eğitim ve sanata yönelik çabalarını yoğunlaştırmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, İşçi Sınıfı, Sınıf ve Sanat, Marksist Sanat Anlayışı, Görsel Sanatlar, İşitsel Sanatlar, Yazın Sanatları

Manifestations of Labor in Visual, Audio and Literary Arts

Abstract

Art allows us to experience the emotional dimensions of facts with the profound and rich understanding it offers us. The ability to express the common values of all humanity has been the main factor that appropriates art to all humanity. Efforts to understand and make sense of the different forms of work or the social, physical and mental conditions that working person is included have constituted the subject of many disciplines of art that spread over a wide range of fields. Working has been the subject of visual arts starting from cave paintings since the early ages, while artists have reflected different features of the society they live in, naturally, they have tried to reflect the work, workplaces, working styles that are about to disappear or have just begun to emerge, and laborer types in their works. Likewise, in musical works, it is possible to find clues that explain the work itself, its rhythm, norms and traditions, and the attitudes of employees towards their colleagues and employers. From the beginning period of the occurrence concept of workmanship, the problems experienced by the working class have been started to be expressed in songs. All issues concerning the working class, from child labor to economic crises, are reflected in the songs. In the literary works related to the work, it is possible to find both a description of the period in which the work was written and, from a broad perspective, the attitude of the society towards the subject matter. The concept of working has attracted various forms of art since the ancient times and people have produced works of art to express how different societies, and different sections of a society make sense of the concepts of working and labor. In this study, we tried to analyze how labor and the working class are interpreted in the audio-visual arts and literature with examples from our country and the world. The sense of art, which has been dealing with the working class and labor since 1930s as its main topic, sadly isn't as strong as it was especially with the spread of neoliberalism all over the world. Labor organizations and unions play an important part here. Labor organizations should arrange specific programs for workers and put their effort in educational and artistic activities to strengthen class consciousness.

Keywords: Art, Working Class, Class and Art, Marxist Theory of Art, Visual Arts, Auditory Arts, Literary Arts

Giriş

Sanat olguların anlaşılmasında daha derin ve zengin bir kavrayış olanağı sağlamaktadır. Sanat rutin, gündelik yorumlama çerçevelerimizin dışında bize yeni şeyler anlatabilmekte ve genellikle geleneksel ana akım sosyal bilimlerle erişmenin zor olduğu duygu, anlam ve hislerin katmanlarına erişim olanağı sağlamaktadır. Bu da bizim, bireysel ve toplumsal inanç ve değer sistemleri ve çalışmanın toplum nezdindeki değeri hakkında daha geniş bir kavrayışa ulaşmamızı mümkün kılmaktadır.

Sanatı insanlığa mal eden şey, bütün insanlarda ortak olabilen yönleri dile getirmesidir. Sanat toplumun yüzlerce yıllık birikimini, gözlemlenebilen ve duyularla algılanabilen tüm olgularını, kendine özgü imgelerle anlamlandıran özgün bir toplumsal bilinç biçimidir. Toplumsal bilincin felsefe, ahlak, hukuk ve siyaset ve diğer türlerinde olduğu gibi sanatın toplumsal dokusu da üretim ilişkilerinin tarihsel süreç içerisindeki dönüşümünden derin biçimde etkilenmiştir. Sanat eserinin ortaya çıkmasında bireysel yaratıcılık temel belirleyici unsur olarak kabul edilse de; sanatçının yaratıcı yetkinliği, toplumu, çevreyi ve olguları algılayışı ve bunları kendine özgü biçimde yorumlayışı yaşadığı dönemin toplumsal bilinci ile bir bakıma zamanın ruhu ile de çevrenmekte ve koşullanmaktadır. Bu yüzden ki, sanat eserleri, herhangi bir dünya görüşünün ya da ideolojinin açık ya da örtülü izlerini içerirler (Saruhan, 1987). "Sanat, insanın içinde yaşadığı toplum ve dünya ile ilişkilerini ve hatta tümüyle yaşamı anlamlandırmasına katkı sunar; öte yandan bu bilinçlenme, daha adil ve insani değerlerin egemen olduğu bir topluma ulaşma uğruna verilen mücadelede insanlara ışık tutar, yardımcı olur." (Ziss, 2011: 30). Sanatın kendi iç dinamiklerinden doğan bu tanım, en genel manası ile, sanatın toplumsal özünü ifade etmektedir. Sanatçılar içine doğdukları çağın gayri resmi tarih yazıcılarıdır, yaşadıkları dünyayı zihin ve ruhlarında derinden özümseyerek evrensel imge dili ile insanlara yansıtırlar (Bozdağ, 2015: 109).

Çalışma ya da çalışan kişinin içinde bulunduğu farklı biçimlerin anlaşılma çabası sanatın çok geniş bir alana yayılmış çeşitli disiplinlerinin ilgisini çekmiştir. Çalışma çeşitli biçimleri ve değişik özellikleriyle, görsel medya ürünlerinin (güzel sanatlar, fotoğrafçılık, film, heykel), sanatın yazılı formlarının (romanlar, günlükler, otobiyografiler ve şiirler) ve tabii ki şarkı ve marşların konusu olmuştur. Sanat ve diğer temsil araçları belirli bir sorunu, konuyu veya yeri aydınlatmakta ve izleyicilerine farklı bir kesit

sunmaktadır. Çalışmanın farklı zaman ve mekânlardaki sanatsal temsilleri, farklı toplumların çalışmayı nasıl anlamlandırdıklarını; çalışmanın farklı biçimlerinin hiyerarşik konumlarını ve bunların sanatsal imgeleme nasıl gösterildiğini daha iyi anlamamıza katkı sunar. Bu nedenle sanatsal temsiller çalışmanın sosyal anlamı ile ilgili yansımalar olarak kabul edilebilir.

Bu çalışmamızda eskilerin deyimiyle bahr-i bî pâyân, ucu bucağı olmayan engin bir deniz olan sanatın gökkuşağından işçi sınıfının muhtelif renk tezahürlerini yansıtmaya çalıştık. Emeğin görsel, işitsel ve yazınsal sanatlardaki tezahürlerini incelememize dahil ederken hem görsel hem de işitsel özellikleri bir arada barındıran yedinci sanat sinemadaki emek tezahürlerini¹ hem çalışmanın hacmini gözeterek hem de ileride bu konuda daha kapsamlı bir çalışma yapmayı düşündüğümüz için bu çalışmanın kapsamına alamadık.

Resim 1. Kathe Kollwitz, Dokumacılar, 1897, Gravür, Stadmuseum, Münih, Almanya. Kaynak: Bozdağ, 2015: 109.

Burjuva Sınıfının Sanat Üzerindeki Egemenliği

Ortaçağda eserlerini Latince yazan, üniversitelerde de eğitim dili olarak yalnızca Latinceyi kullanan papazlar, parlak bir edebiyat üretmeyi başaramamalarına karşın; güzel sanatların gelişiminde önemli roller üstlenmişlerdir. Binaların yapımı ve temaların seçimi gibi işler mimarlara ve heykeltıraşlara ruhban sınıfı tarafından yaptırılmaktaydı. “Gotik” ve

¹ <https://gaiadergi.com/isci-emekci-konseptli-100-film/>

“Roman” stildeki neredeyse bütün anıtsal yapıları kiliseler oluşturmaktaydı ve süslemeler, heykeller, kabartmalar da tümüyle kiliseler için üretiliyordu.

Müzik de kendi gelişimi adına ruhban sınıfına çok şey borçludur: Yalnızca Org’un kullanılmaya başlaması bile müziğe güçlü ve asil bir anlatım gücüne sahip bir enstrüman kazandırmıştır. “Notalar sistemini” kuran ve notalara bugünkü isimlerini veren, İtalyan keşiş Guido d’Arezzo olmuştur. Başta Mater, Dies, Stabat, Irae olmak üzere en yaygın bilinen ilahilerin bestecileri yine İtalyan kilise mensuplarıdır.

Kilisenin “uygarlıkçı” işlevinin yanısıra, kendi öğretilerinden farklı yorumları benimseyenlere karşı uyguladığı baskı ve zulümler insanlık tarihinin en karanlık sayfalarını oluşturmuştur. Tarih boyunca kilise “ilerici” düşüncenin önündeki en büyük engellerden biri olagelmıştır (Tanilli, 2012, 46).

Feodal düzen ve kilisenin baskısı altında varlık mücadelesi veren sanat, skolastik düzenin zayıflamaya başlamasına koşut olarak güçlenmeye başlayan burjuva sınıfının kurduğu hegemonyaya maruz kalır. Bu dönemde sanatın istisnai niteliği büsbütün artar. Sanayi devrimi sürecinde işgücünün vasıfsızlaştırılarak emeğin metalaştırıldığı bir dönemdir bu. Tabii ki 19. yüzyıl yaşamının yeni kentlerinin varoşlarında yaşayan, üretim sürecinde kendilerine yer bulamamış, toplumda tutunamamış, dışlanmış, karanlık bir yığın karakter de vardır ortalıkta. Fakat sermaye çağında sanatçıların yeri ayrıdır: Bir yandan ahlâk anlayışları şaibeli bulunulup, düzensiz çalışma tarzlarına kuşku ile yaklaşılırken, diğer yandan sanatsal hassasiyetleri ve ürettikleri eserler bakımından da burjuvazi tarafından ayrıcalıklı bir konumda tutulurlar (Cuenca, 2012: 9).

Sanat piyasalaşmaya başlamış ve burjuva sınıfı sanat üzerinde egemen olmuştur artık. Bu dönemin gözde söylemleri özgürlük ve eşitlik yaşama geçirilememiş, toplumsal katmanlar arasındaki eşitsizliğin nedenleri ancak Fransız Devrimi ile sorgulanmaya başlanmıştır. Ardından gelen sanayi devrimi ile eşitsizliği daha da derinleştiren farklı bir yaşam biçiminin ortaya çıkması, piyasalaşmanın yayılmasına olanak sağlamıştır (Klingender, 1947: 75). Bu dönemde piyasalaşma eleştirisi yapan ilk resimler üretilmeye başlanır. “Sanatçının Atölyesi” isimli eseri ile sanatın metalaşmasını eleştiren ilk ressam Courbet olmuştur. Eserin sağ kısmında sanat koleksiyonerleri ve sanat eseri tacirleri, sol kısmında ise sıradan insanlar yer alırken, tablonun tam ortasında konumlandırılan sanatçı iki taraf arasında kalmış olarak resmedilir. “Mülkiyet hırsızlıktır” diyen anarşist felsefenin temsilcilerinden Proudhon’un da yer aldığı bu tablo toplumsallığın önemine vurgu yaparak sermayeyi eleştiren önemli bir eserdir (Bozdağ, 2015: 102).

Resim 2. Gustave Courbet; Ressamın Atölyesi, 1855, Tuval üzerine yağlıboya, 361X598 cm, Musee d'Orsay, Paris. Kaynak: <https://www.istanbulsanatevi.com/sanaticilar/soyadi-c/courbet-gustave/gustave-courbet-ressamin-atolyesi-4785/>.

Sanayi devrimi sonrasında güçlenen kapitalist sömürü düzeni ile sanat üzerindeki burjuvazi egemenliği daha da yoğunlaşmıştır. 20 yüzyılda burjuva sınıfının bu egemenliğine son vermeyi amaçlayan Avangardistler, burjuva sınıfının sanat anlayışının sanatı soyutlayarak yaşamdan kopardığını ve elitize ettiğini ileri sürerek, sanatın bir yaşam pratiğine dönüştürülmesini amaçlayan ürünler vermişlerdir.

Ancak her türlü tahakküme direnen Avangard sanat, anarşist özünü kaybederek "II. Dünya Savaşı sürecinde modernizmin ve avangard Amerikan liberalizminin sembollerinden biri haline dönüşmüştür. Savaşın ardından da özellikle Avrupa üzerinde yoğunlaşan Amerikan hegemonik kültürünü yaygınlaştırma çabalarının ve soğuk savaş dönemi siyasetinin hizmetine girmiştir" (Artun, 2006: 72).

Marksist Sanat Anlayışı

Marks'a göre bu dünya, üretim ilişkilerinin egemen sınıflarla ezilen sınıflar arasında kesintisiz bir mücadele kapsamında cereyan ettiği ekonomik temelli bir sahnedir. Bu bakış açısına göre, sanatın karakteri etkileşim içinde olduğu toplumsal, siyasal ve ekonomik koşulların bir izdüşümü olarak tezahür eder (Eren, 2019: 197). Marks sanat ve yazını, "yalnızca kendi iç gelişme yasalarından hareket edilerek kavramanın kesinlikle olanaksız olduğunu" düşünmektedir. "Sanatın özü, kökeni, gelişimi ve toplumsal rolü, yalnızca ekonomik etkenin belirleyici rol oynadığı, sistemin tüm

olarak çözümlenmesiyle anlaşılabilir" (Marks & Engels, 2009: 13). Marks bir üretici insan etkinliği olarak sanatın, toplumsal koşullar, tutumlar ve düşüncelerinin gelişimi üzerindeki etkisinin gücüne dikkat çeker. Marksist bakışa göre sanat, insanın toplumsal yönünün bir parçasıdır. Marksist estetik anlayışına göre sanat, bilim ile ideoloji arasındadır. Sanat eseri için de durum aynıdır. Sanat eserinin anlatımı açık ve doğru olmalı, toplumun düşüncelerini ve özgün yönlerini ifade etmelidir. Dolayısıyla sanat eseri, gerçekliği ele alması bakımından bilimsel, sınıfsal ortamın yaratmış olduğu düşünce ve eylemleri anlatması bakımından ideolojiktir. (Eren, 2019: 111-116). Bu nedenle sanatçının tarafsızlığı söz konusu olamaz, aksine sanatçı taraf olmalıdır, zira tarafsızlık, sömürü düzenine karşı sessiz kalmak, onu kabullenmek anlamına gelmektedir. Bu yüzden sanatçı açıkça tarafını ortaya koymalı, üzeri örtülü kapitalist ilişkileri deşifre ederek, toplumsal gerçeklerin ortaya konulması hususunda sorumluluk üstlenmelidir. Sanat yalnızca estetik haz alanına sıkıştırılmayacak kadar önemli işlevleri olan bir iletişim aracı, bir dildir (Bozdağ, 2015: 113). ".....sanatçı, işçi sınıfının yanında yer almalı; çelişkili toplumsal gerçekleri açığa çıkarmalı, onu yansıtmalı; yeni bir toplum inşa etme sürecinde üstüne düşeni yapmalıdır" (Fischer, 2010: 13). Çünkü onlar "insan ruhunun mühendisleridir" (Tanilli, 2012: 194).

Bu bağlamda Picasso da sanatçının politik tavrıyla ilgili görüşlerini şöyle açıklamaktadır (Ashton, 2001: 165-166).

"Siz bir sanatçıyı ne sanıyorsunuz? Eğer bir ressamsa sadece gözleri olan, bir müzisyense sadece kulakları olan, bir şairse kalbinin her köşesinde sadece lir olan bir aptal mı? Tam tersine, dünyadaki ateşli, mutlu ya da korku verici olaylara karşı her an uyanık, bu gibi olayları yansıtmaya hep hazır siyasal bir varlıktır sanatçı. Tarafsız kalmak bahanesiyle, kendinizi yaşamdan nasıl koparabilirsiniz? Yaşantınıza böylesine çok şey katan diğer insanlarla ilgilenmemek nasıl mümkün olabilir? Hayır, resim evleri süslemek için yapılmaz. Düşmana karşı bir saldırı ve savunma aracıdır resim."

Marksist düşünce siyasal ve ekonomik olguları sınıf çatışması üzerinden anlamlandırır. Emeği yüceltir, öne çıkarır. İnsan temelli bir dünya tasarımı sunar. Temelini Aristo'da bulan "insan akıllı bir varlıktır" düşüncesinden hareketle insanın doğa karşısında aklı ile ayakta kalabileceğini, doğaya aklı ile hükmedebileceğini savunur. Marksist estetik anlayışına göre "sanatın obje dünyası, estetik gerçekçilik, insanın dışında bulunan bir gerçeklik

olmayıp, insanın fiziksel varlığına kadar uzanır. Marksist estetiğe göre, biricik gerçeklik insan gerçekliğidir. Bunun dışında sanat için bir başka gerçeklik alanı yoktur ve olamaz da” (Tunalı, 2003: 46). Marks’a göre, “tarih sınıf mücadelelerinin tarihidir ve bir toplum ancak işçi sınıfı özgürleştiğinde özgürleşebilir” (Öngen, 2002: 11).

Yaşanan işçi ayaklanmaları ile felsefi bir zemin planına da kavuşan bu kavram, Rusya, Fransa, İngiltere, Amerika ve Türkiye gibi birçok ülke sanatı üzerinde etkili olmuştur. “Anlatım aracından toplumsal pratiğe” yönelen bir perspektifle sanatı, bir üretim biçimi olarak benimseyen Marksist sanatçılar, sınıf çatışması üzerine odaklanan dünya görüşlerini eserlerinde, toplumsal gerçekliği işçi yaşamları üzerinden yansıtarak aktarmışlardır (Ulutaş, 2015: 401-402).

Emeğin Görsel Sanatlardaki Tezahürleri

Çalışma, ilk çağlardan bu yana birçok sanat türünde tasvir edilmiştir. Örneğin mağara resimlerine bakıldığında, avcılık ve toplayıcılıkla yaşamını sürdüren toplumlarda duvarlara işlenen resimler çalışma olarak kabul edilen olgulardı. Çalışma asırlar boyunca görsel sanatların bir parçası olmuştur. Sanat eserleri üretildiği çağın bir yansımasıdır. 19. yüzyıl sanayileşme sürecinin bir tezahürü olarak kaybolmaya yüz tutan ya da yeni oluşmaya başlayan yeni çalışma tarzlarını ve yeni tip çalışanları yansıtan bazı çabalar mevcuttur. Sanatçılar yaşadıkları dönemde tanık oldukları yeni sanayi toplumunun farklı özelliklerini yansıtmaya çabalarken doğal olarak işi ve işyerini de eserlerine konu etmişlerdir (Lucie-Smith ve Dars, 1977: 19). Victoria dönemi boyunca çalışma birçok boyutuyla ve sanatçıların çeşitli mesajlarıyla yansıtılmıştır. Modernite bir kısım sanatçılar tarafından coşkulu ve heyecanlı bir dönem olarak yorumlanırken, bir kısım sanatçılar ise endüstrileşme ve kentleşmenin olumsuz görünümünü betimlemişlerdir. Yitip gitmekte olan eski çalışma usullerinin ya da çalışma topluluklarının hatırlatılması da bu dönemin sanat eserlerinde görülen bir başka yönelim olarak dikkat çekmektedir.

Bu çeşitlilik şu örneklerde de gözlenebilmektedir. Ünlü bir Fransız grafik sanatçısı olan Gustave Dore 1872 yılında yaptığı dikkat çekici çizimlerinde Londra sokaklarındaki yaşamı betimlerken o dönemde icra edilmekte olan birçok zanaat ve mesleği de yansıtmış oldu. 180 resimden oluşan *London: a Pilgrimage* isimli bu eserde, Victoria dönemi yaşamının tüm katmanları betimlenmeye çalışılmıştır. Eserde yer alan en ilginç resimler işçi sınıfı toplulukları ve sokak yaşamına ilişkin olan çalışmalardır. Bu çalışmalarında Dore, çocuk emeğinin doğası, işin cinsel iş bölümü ve iş giysileri de dahil olmak üzere, sokaklardaki sosyal yaşama dair çok şey anlatmaktadır

(Strangleman ve Warren, 2015: 76-77). Bu çizimler çeşitli meslek ve zanaatların betimlenmesinin yanısıra, Londra'daki emekçi kesimin çalışma yöntemlerine ilişkin önemli bilgileri de içermektedir.

Resim 3. Limanda Depolama ve Yükleme. Kaynak: Jerrold ve Dore (2005): 22.

Resim 4. Victoria dönemi Londra Sokaklarında İşçiler. Kaynak: Jerrold ve Dore (2005): 19-25.

Resim 5. Victoria Dönemi Londra Sokaklarında İşçiler. Kaynak: Jerrold ve Dore (2005): 19-25.

Ford Madox Brown'un 1852-1865 yılları arasında çizdiği 'Work' isimli tablosu yine Victoria dönemindeki çalışma, el emeği ve erkeksi emeğin toplumsal konumuna ilişkin bakışın güçlü bir ifadesini tasvir etmektedir. Tabloda üç temel işçi figürü egemendir. Bir taraftan emekçilerin sıkı çalışmaları betimlenirken diğer yandan da çalışan adamlar vakur ve sağlıklı; aynı zamanda da çalışmaları gerekli, yararlı ve onurlu bir biçimde konumlandırılmıştır. Tablo Victoria dönemi toplumunun güçlü bir sosyal tanımının yanısıra toplumdaki bütün sosyal sınıfların kadın ve erkeklerin çalışmalarına egemen olan bakış açısını da yansıtmaktadır (Strangleman ve Warren, 2015: 79).

Resim 6. Ford Madox Brown, *Work*, 1852-65, oil on canvas, 137 x 197,3 cm (Manchester City Art Galleries). Kaynak:

<https://www.khanacademy.org/humanities/becoming-modern/victorian-art-architecture/pre-raphaelites/a/ford-madox-brown-work>, (04.02.2020).

Avrupa'da önemli ekonomik ve siyasal dönüşümlerin yaşandığı 19. yüzyıl resim sanatında seyrek de olsa bazı siyasal konular işlenmeye başlamıştır. 1848 yılında önce İngiltere başlayıp ardından Avrupa'ya da yayılan Sanayi Devrimi ile emek-sermaye çatışması başlamış; bu çatışma ile birlikte baş gösteren siyasal mücadeleler sanatçıları da etkilemiştir. Klasizm ve Romantizmin ilgilerini siyasete yöneltmesine benzer bir biçimde bazı Realist ressamlar da siyasal düşüncelerini açıkça eserlerine yansıtmaktan

kaçınmamışlardır. Bunların önde gelenleri arasında Gustave Courbet, Jean François Millet ve Honore Daumier sayılabilir.

Resim 7. Gustave Courbet, 1854, "Günaydın Bay Courbet". Kaynak: Yürür, 2019: 29.

"Günaydın Bay Courbet" isimli tablosunda Gustave Courbet, kendisini yürüyüş yaparken karşılaştığı varlıklı bir tanıdığı ve bu varlıklı adamla birlikte yürüyen boynu bükük bir çalışanıyla resmetmiştir. Yanlarında sadakat ve dostluğun temsilcisi bir de köpek de vardır. Courbet kendisini elinde ucu sivri ve parlak olmayan bir sopa ve sırtında sırt çantası varken, kendinden gayet emin ve dimdik dururken resmetmiştir. Resimdeki diğer iki temsilde ise ışıltılı bastonlar, gösterişli mont, eldiven ve şapkalar dikkat çekmektedir. Courbet bu eserinde kendisini alelade bir yaşam sürdüren bir sanatçı olarak konumlandırırken karşısındaki yeşil montlu kişiyi ise soylu sınıf mensubu zengin bir kişi olarak resmetmiştir. Kırdaki yanındaki hizmetkârı ile gezinti yapan bir soyluya kendisini "Günaydın Bay Courbet" diyerek şapkasını çıkarttırarak selamlatması, dönemin egemen değer algısına açık bir itiraz anlamını taşımaktadır. Burada selamlanan yalnızca Courbet'in kendisi değil, aslında sanat ve genel olarak da sanatçı kimliğidir. Bu selamlaşma, karşılaşan iki kimsenin birbirlerine olağan nezaket gösterisi değil; aslında sanat tarihindeki en kışkırtıcı selamlaşmadır. Sanatçının özgürlüğünün ilanı ve bunun tescili anlamını taşımaktadır (Yürür, 2019: 30).

Resim 8. Jean-François Millet, 1857, “Başak Toplayan Kadınlar” Tuval üzerine yağlı boya, 83.5x110cm. Orsay Müzesi, Paris, Fransa. Kaynak: Yürür, 2019: 30.

1857 tarihli “*Başak Toplayan Kadınlar*” isimli çalışmasında Millet, hasadın ardından yere dökülen başak tanelerini toplayan üç kadını eserinin merkezine koymuş ve arka planda ise hasadı tamamlanmış ürünler üst üste deste biçiminde yığılmış ve yanında da birçok çalışan karaltı olarak görülmektedir. Yine arkada sağ tarafta devriye gezen üst düzey atlı bir kişiye merkezde konumlandırılmış üç kadın işçiden çok uzakta yer verilmiştir. Ön planda resmin merkezinde yer alan üç kadının yaptığı işin iktidar sahiplerince bir değer ifade etmediği açıktır. Köylüler ve işçi sınıfı yani toplumun alt katmanlarında yer alan kesimdeki insanlar değersiz görülürken, Millet bu insanlara sanatının merkezinde yer vermiştir. Böylelikle toplumun elit kesimleri günlük yaşamlarında görmeye bile tahammül edemedikleri emekçi sınıftan insanları artık sanat eserlerine konu edilen yapıtlar olarak sergi salonlarında görmek durumunda olacaklardır (Yürür, 2019: 31).

Açıkta ki “sanat toplumsal bir işlemdir”. Sanatın propaganda amacı gütmesi gerektiği ve sanat için sanat anlayışının özü itibarıyla bir yanılgı olduğu Marks’ın bir önermesi sanılır. Oysa ki bu, burjuvazinin karmaşık bir sorunu basitleştirilmesinden ibarettir. Sanat Marksist bir talep değildir, toplumsal bir işlemdir. Bu sanat biçimlerinin tanımından çıkarılabilen bir sonuçtur.” (Caudwell, 2002: 41).

“Sanatçının ve sanatın işlevi, hatta tanımı tam da burada ortaya çıkıyor. Sanatçı bu sesi kısılan, görülemez kılınan sınıfların, kesimlerin varoluşunun

etkinliğini arttırma çabalarını güçlendirecek, bastırma ve susturma operasyonlarına direnecek tekniklerin, söylemlerin bir parçası olabilecek, bu mücadelenin 'yeni insanını-öznesini' yaptığı etkiyle, bıraktığı 'izle' yaratabilecek estetik yapıtları üretmelidir. Tabii bu üretimin gerçekleşebilmesi için, öncelikle sanatçının 'yapıya' karşı bir duruşu çoktan geliştirmiş, bu duruşun getirdiği kaygıları, kuşkuları, kararsızlıkları, öfkeyi kısacası 'iç ağrıların' yaşamaya başlamış olması gerekiyor" (Bozdağ, 2015: 117). Bu bağlamda sanat eseri sanatçının toplumsal yaşamda onu dönüştürmek üzere rol üstlenmesi olarak da tanımlanabilir. Bu kurguda sanatın sadece Marksist bir talep olmadığı, "toplumsal bir işlev olduğu" (Caudwell, 2002: 41) ve "başkalarının yararlanması ve sahiplenmesi, benim sahiplenmemdir" (Botigelli, 2011: 177) önermeleri eylemsel olarak deneyimlenir. Böylelikle "başka bir sanatın mümkün" olabileceği iddiası pekiştirilir.

İstanbul Hadımköy'de kurulu bir Amerikan tekeline ait Greif çuval fabrikasında işçiler taşeron sisteminden vazgeçilmesi ve ücretlerinin iyileştirilmesi yönündeki temel taleplerini dile getirerek fabrikayı işgal ettiler. 60 gün süren grev sürecinde işçiler fabrikadan polis zoruyla çıkarıldılar. Fabrikadaki çuval bezlerine yine fabrikadaki tekstil boyaları ile yapılan bu resimler, emeğin bir çeşit müdafaasının temsili ve "insani yaşamın sahiplenilmesi" işlevi görmüştür.

Resim 9. 2014 Yılı Greif İşçileri Direnişinden Bir Görüntü. Kaynak:

Şimşek, 2019: 47.

Pratik bir ihtiyacın ürünü olarak ortaya çıkan bu resimler, yalnızca bir afiş olarak bakıldığında, sanatsal açıdan dikkate alınmaya değer bir şey olma özelliğini taşımazlar belki de; ancak sanatın bir pratik olarak toplumsallaşması açısından bakıldığında, buradan edinilen bilişsel deneyim önem arz eder. Bu deneyim yeni sanatın geleceğinin toplumsallıkta olacağı fikrini yeşertmektedir (Şimşek, 2019: 50-51).

Resim 10. 2014 yılı Greif İşçileri Direnişinden Bir Görüntü. Kaynak: Şimşek, 2019: 49.

Kıdem tazminatları ve ücret alacaklarını ödemeyen Kazova Trikotaj fabrikasının patronu, fabrikayı kapatma bahanesiyle fabrikadaki makineleri ve jeneratörü de kaçırmıştı. 2013 yılının Ağustos ayında işçiler direniş başlatarak fabrikayı işgal ettiler. Bu aşamada fabrikada direnişi örgütleyen işçiler, *Karşı Sanat İnisiyatifi* kurucusu Feyyaz Yaman'dan, "bizim bu şekilde sesimizi duyurmamız mümkün olamıyor, burada sizin de bir şeyler yapmanız bizim sesimizi duyurmamıza katkı sunacaktır" diyerek mücadelelerinin görünürlük kazanması için destek istemiştir. Karşı Sanat İnisiyatifi sanatçılarının ve bir kısım STK'ların da katkılarıyla Kazova Trikotaj işçileri, alacaklarının karşılığı olarak işverene ait makineleri haczederek, üretimi patronsuz olarak devam ettirmişlerdir. İşçiler kendi üretimlerin pazarlayarak yaşamlarını sürdürmeye çabalamışlardır. Bu olguda sanatın görünürlüğü bir sorunun da görünürlüğüne olanak sağlamıştır (Bozdağ, 2015: 119-120).

Resim 11. Kazova İşçileri: Bu Yılın Modası Direniş, 2013. Kaynak: Bozdağ, 2015: 119.

Resim 12. 2014 yılı Greif İşçileri Direnişinden Bir Görüntü. Kaynak: Şimşek, 2019: 48

Yüksel Arslan bu eserinde her kesimden iktidar yapılarını bir arada göstermek istemiştir. Dünyanın dört bir yanındaki iktidar sahiplerinin aynı masa etrafında toplanıp karar aldıkları bu tasvirde; iktidar sahiplerinin yüzlerindeki mutlu ve aşağılayıcı gülümsemeler, karar alırken toplumların tüm kesimleri üzerinde sahip oldukları ezici gücü betimlemektedir. Bu resim iktidar erkine sahip olan kesimin toplumsal yapıları nasıl biçimlendirdiğine ve sömürdüğüne de dikkat çekmektedir (Yürür, 2019: 19).

Resim 13. Yüksel Arslan, 1976-77, "Kapital Serisi", (Seri 186), Kâğıt üzerine karışık teknik, 73,5 x 108,5 cm. Kaynak: Yürür: 2019: 19

Fotoğrafın icadı ve yaygınlaşması 19. yüzyılda çalışmanın görsel temsilindeki önemli gelişmelerden biridir. ABD’de Jacob Riis ve Lewis Hine isimli iki fotoğraf sanatçısının portföyleri çalışmanın temsili ile özdeşleşmiştir. Jacob Riis, 19. yüzyıl sonlarında New York yoksullarının yaşam koşullarını yansıtan fotoğrafların öncüsü olmuştur. 1890 yılında yayımladığı *How the Other Half Lives* isimli kitabında yoksulların acınası yaşam koşullarını gösteren fotoğraflara yer vermiştir. Emek fotoğrafçılığı geleneğinin ikinci önemli ismi olan Lewis Hine, çalışmalarının ana iki yönelimini şu şekilde belirlemiştir: Birincisi, "Yapmak istediğim iki şey vardı. Bunlardan ilki düzeltilmesi ve takdir edilmesi gereken şeyleri göstermek", ikincisi ise "sanayi çağı insanının makinelerin tam bir parçası haline geldiğine yönelik düşüncüyü yıkmaya çalışarak işi ve işçiyi övmek" (Strangleman ve Warren, 2015: 80). Hine New York’taki Empire State Building’in inşaat aşamalarını gösteren fotoğraflar serisinde yer alan en ünlü fotoğrafları başta olmak üzere çalışmalarında "kahraman işçiye ve emeğe" dikkat çekmiştir (Orvell, 1995).

1888 yılında Londra’nın Doğu kesiminde gerçekleştirilen meşhur Kibritçi Kızlar Grevi esnasında çekilen fotoğraflarda da kibrit üretimi ile bağlantılı olarak yoksulluğun görselleri paylaşarak grevciler için halk desteği sağlanması amaçlanmıştır (Smith, 1997: 153-169).

Resim 14. 'Bryant ve May Fabrikasındaki Kibrit İşçileri', Londra 1888.

Kaynak: <https://www.ekmekvegul.net/bellek/sendikal-mucadelenin-onunu-aydinlatan-grevciler-kibritci-kizlar>

Lewis W. Hine'in mavi yakalı çalışanların fotoğraflarından oluşan *America at Work* isimli kitabı ise 19. yüzyıl işçi sınıfının sorunlarının ve elde ettiği zaferlerin bir özeti olarak değerlendirilebilir (Hine, 2018). *America at Work*, sanatçının meslek yaşamı boyunca çektiği 300'ü aşkın fotoğrafın kronolojik biçimde sunulmasından oluşmaktadır. 1910 yılında Amerika'da 15 yaşını doldurmamış 2 milyon çocuk temiz hava soluması, spor yapması ya da oynaması gerekirken pamuk tarlalarında, madenlerde çalıştırılıyor ve kömür tozu solumaktan hastalanıyordu. İç savaş sonrası yaşanan hızlı ekonomik büyüme her gün daha fazla çocuğun okul yerine pamuk fabrikalarına, tarlalara, madenlere ve cam fabrikalarına götürülmesine yol açmıştı. Bu sosyal sorunlara dikkat çekmek için yıllarca *Ulusal Çocuk İşçi Komitesi* (National Child Labor Committee, NCLC) için çalışan ve binlerce kilometrelik bir rotayı kapsayan çalışmasında Hine'in çektiği fotoğraflar, o dönem yaşanan vahim sorunları güçlü bir etkiyle gündeme taşımayı başarmıştır. 5 yaşındaki çocukların Mississippi'deki bir konserve fabrikasında karides soyma işinde çalıştırılmaları, 10 yaşında Connecticut'ta tütün toplattırılan bir çocuk, Philadelphia'da fırtınada gazete satmayı sürdürmeye çalışan 8 yaşındaki zatürre hastası çocuk hep onun çabaları sonucunda kayıtlara geçmiştir. Hine çocukların fotoğraflarını çekerken, fotoğrafları tamamlayıcı nitelikteki hikayelerini de not alıyordu: "14 yaşında, bir yıldır

burada alıŐıyor. Günde bir dolar kazanıyor. Teksas'taki kereste fabrikasındaki bir ocuk..." (Sanatatak, 2018).

Resim 15. Kaynak: <http://www.sanatatak.com/view/isci-sinifina-bakisi-degistiren-fotograflar>

Resim 16. Kaynak: <http://www.sanatatak.com/view/isci-sinifina-bakisi-degistiren-fotograflar>

Resim 17. Kaynak: <http://www.sanatatak.com/view/isci-sinifina-bakisi-degistiren-fotograflar>

Resim 18. Kaynak: <http://www.sanatatak.com/view/isci-sinifina-bakisi-degistiren-fotograflar>

1917 Rus Devrimi ile birlikte önce Lenin sonrasında da Stalin dönemlerindeki Sovyet yönetimleri için sanat son derece önemli bir iletişim ve propaganda aracına dönüşmüştür. Bu dönemlerin sanat eserlerinde işçilerin onurlu kahramanlar olarak resmedildiği bir emek betimleme biçimi geliştirilmiştir. Bu sosyalist gerçekçi tarz, merkeze sıradan işçileri yüksek düzeyde biçimlendirilmiş formlarda koyarak, devletin işçilerin önemine dayanan siyasal ideolojisini yansıtmaktadır. Bu tür sanatta, Moskova

Metrosundaki kadın inşaat işçileri, çelik işçileri, kömür madeni işçileri ve mühendisler de dahil olmak üzere emeğin her biçimi görülür. İş ve işçi sınıfı yeni bir ülkenin modernleştirilmesindeki rollerine vurgu yapılarak ilerlemeci bir ışıltıda yansıtılır (Clark, 1997; Bown ve Taylor, 1993). Dünyadaki hemen bütün emek hareketleri genellikle iş ve işçiyi betimleyen sanat eserleri üretmişlerdir. Sendikaların sanat çalışmalarında da örgütlenmenin gücünü ya da belirli bir mesleğin özelliklerini ve işçilerin özgün yeteneklerini öne çıkarma çabalarına ilişkin vurguları sıklıkla görmek mümkündür.

Emeğin İşitsel Sanatlardaki Tezahürleri

Müziğin sahip olduğu potansiyele karşın müziğin çalışma alanındaki rolü ile ilgili geniş bir sosyolojik bilgi eksikliği bulunmaktadır (Korczynski: 2003: 314). Müzik işçilerin işi nasıl algıladıkları, çalışma tempolarını nasıl ayarladıkları ve çoğunlukla canlarını sıkın durumlarla nasıl başa çıktıkları gibi hususlarda ip uçları vermektedir. Müzik işin hem kendisini, ritmini, normlarını ve geleneklerini hem de çalışanların iş arkadaşları ve işverenlerine karşı tutumlarını açıklamaya yardımcı olur (Green, 1993: 219). Müzik, “insanların iş deneyimlerini incelemede potansiyel olarak zengin bir araçtır. Kapsamlı etkileri olan bir zenginliktir bu, çünkü müziğin, başka formlarda mümkün olmayacak bir biçimde duyguların vurgulanmasına olanak sağlayarak iletişimin saldırgan bir aracı olabileceğini biliyoruz. Örneğin denizci, yakınmalarını geminin kaptanına denizci şarkısı biçiminde şakıyabilmiş .... ve köleler şarkılarında iktidar figürleriyle alay edebilmişlerdir” (Korczynski, 2004: 258-258). Çalışma ile ilgili şarkılar, çalışanların hiciv, mizah, dokundurmalar gibi ince zekaya dayanan taktiklerinin yanısıra, firmalardaki güç ilişkilerini sarsan ya da örgütlerdeki hiyerarşik yapıya pek uymayan bir arayış olarak da değerlendirilebilir (Thompson ve Ackroyd, 1999: 61).

Sanayi toplumuna geçişin sancılı süreci boyunca emekçiler çeşitli ritüel, deyiş ve şarkılar ve marşlarla yaşanan acıları ve verilen mücadeleleri toplumlarıyla paylaşmışlardır (Makal, 2018: 592). İşçilik kavramının henüz oluşmaya başladığı ve işçi hareketlerinin ilk ortaya çıkmaya başladığı dönemlerden itibaren, işçi sınıfının yaşadığı sorunların izlerini şarkılarda bulmak mümkündür. 19. Yüzyılın şarkı sözlerinde bu açıkça görülebilmektedir. Çocuk işçiliğinden ekonomik krizlere kadar işçi sınıfını etkileyen tüm olgular, şarkılarda ifadesini bulmuştur (Dunaway, 1987: 274-275). 20. yüzyılda ise toplumsal ve sendikal hareketlere ilişkin birçok şarkı mevcuttur. Bunların önde gelen örnekleri arasında; Büyük Bunalım döneminde yaptığı seyahatler esnasında Amerikan emekçi kesiminin yaşam

ve çalışma koşullarını yakından gözlemleyen Woody Guthrie'nin, Amerikan işçi sınıfının değişik dönemlerdeki sorunlarını ve bunlarla mücadelelerini konu ettiği şarkıları sayılabilir. *Hard Work*², *Union Burying Ground*³, *Union Maid*⁴, *I'm Gonna Join That One Big Union*⁵ isimli şarkılarda greve, sendikal örgütlenmeye ilişkin temalar işlenmektedir. Guthrie şarkılarında ücret, sendikal haklar, çalışma süreleri gibi çalışma yaşamının çeşitli konularına ilişkin pek çok konuya değinmiştir (Makal, 2018: 593).

Şarkılarında adil ücret, sendikal örgütlenme ve çalışma hakkı gibi konulara yer veren diğer bir önemli isim de Pete Seeger'dır. Emek sorunlarına değindiği çok sayıda şarkılarından birkaç örnek vermek gerekirse, *Talking Union*⁶, *Which Side Are You On?*⁷, *Homestead Strike Song*⁸ isimleri zikredilebilir. Pete Seeger'in *Talking Union-Sendikaları Konuşmak* isimli şarkısı şu sözlerle başlamaktadır (Makal: 2018: 594):

“Eğer daha yüksek ücret istiyorsanız, ne yapmanız gerektiğini söyleyeyim,

İşyerinizdeki diğer işçilerle konuşmanız gerek,

Bir sendika kurmalı, onu güçlendirmelisiniz,

Bir araya gelerseniz çocuklar, çok zaman almayacak,

*Daha kısa çalışma süreleri, daha iyi çalışma koşulları, ücretli tatiller ve
çocuğunuzu*

Deniz kıyısına götürmek...”

Güncel müziklerin çalışmayı ve istihdamı yansıtmaya biçimlerine baktığımızda, bu olgunun pek çok şarkıda değişik biçimleriyle tezahür ettiğini görmekteyiz. Bu alanda yaptığı çalışmaları en çok ilgi çeken şarkıcılardan biri de Bruce Springsteen olmuştur. Onun ilginçliği müzik kariyeri boyunca çalışma ve çalışma kültürünü müziğine ve güftelerine yansıtmaya biçiminden kaynaklanmaktadır. Bruce Springsteen'in erken dönem şarkıları onun mavi yaka geçmişinin izlerini yansıtır. Ancak

² <https://www.youtube.com/watch?v=waQOS3hKla8>

³ <https://www.youtube.com/watch?v=vuzbX6pfy-c>

⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=S1g4ddaXR0>

⁵ https://www.youtube.com/watch?v=tEf_kbAHT40

⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=C13JFv4JfH8>

⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=5IjZAlp6IMM>

⁸ https://www.youtube.com/watch?v=Xysm_JNnLqw

sanatında olgunlaştıkça artık onun müziğinde Meksikalı göçmenler (Across the Border, 1995)⁹ ve sanayisizleşmeyi yaşayanlar (My Home Town)¹⁰ gibi emek biçimlerinin geniş bir yorumunu bulmak mümkündür. Yongstown¹¹ adlı çalışmasında, Ohio Youngstown'daki çelik endüstrisinin kuruluşu, çalışma yöntemleri ve yıkılışının öyküsünü anlatmaktadır. Bu şarkısında Bruce Springsteen endüstrinin toplulukları oluşturma ve de yıkmaya, sadakatin ve kültürün sahtesini oluşturma gibi etkilerini ifade etmiştir. Springsteen şarkılarında çalışma çevresinde işçi sınıfının kimliğini yansıtmaya biçimlerini, çalışmanın ütöpik yönlerini ve toplumun ekonomik değişime yanıtlarını aramıştır (Strangleman ve Warren, 2015: 92-93).

Türkiye'nin siyasal gelişim sürecinde ise 1960'lar bir dönüm noktası olma özelliğini taşımaktadır. Bu yıllarda protest tavrının müzik aracılığı ile dışavurumunun ilk örneklerinin görülmeye başladığı Amerika'daki gelişmelere benzer biçimde; Türkiye'de de 1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlükçü ortam ile birlikte müzik muhalefetin bir ifade biçimi olmaya başlamıştır (Eren, 2018: 139-140). Türkiye'de bu dönemin muhalif müziği, 20. yüzyıl sanatında tüm dünyada gözlemlenen protest yönelimlerden ayrı düşmeyerek; devrimci hareketlerden uzak bir yol izlememiştir. Sendikalaşma çabalarının, işçi sınıfının bilinçlenmesinin ve özgürlük arayışlarının dikkat çektiği bu dönemin müziğinin karakteristik motifleri üzerinde Anadolu aşıklık geleneğinin izlerini de görmek mümkündür. Ortak özellikleri egemen güce karşı bir başkaldırı olan Dadaloğlu, Köroğlu, Emrah, Karacaoğlu ve Pir Sultan Abdal türükülerinin çoğu yine bu dönemin icracıları tarafından yeni bir tarz çerçevesinde yorumlanmıştır (Bilgin, 2008: 33).

1960'lı yıllar müzik alanı ve siyasal alan arasındaki etkileşimin yoğunlaştığı ve işçi şarkılarının seslendirilmeye başlandığı yıllardır. Ülkemizde de 1960'lı yılların sosyal, siyasal ve ekonomik ortamını belirleyen gelişmeler sonrasında işçi sınıfını konu edinen müzik eserleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu dönem işçi şarkılarının müzik ortamında ortaya çıkmaya başladığı bir dönem olarak nitelendirilmektedir (Meriç, 2006: 411). Bu alanda ilk örnek Alpay'ın seslendirdiği ve "emek, sömürü ve kadın üzerine o güne kadar yazılmış en güzel şarkı" (Dilmener: 2014: 157) olarak değerlendirilen

⁹ https://www.youtube.com/watch?v=am4Qy_jT6Tc

¹⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=r1V4K-n4uMQ>

¹¹ https://www.youtube.com/watch?v=ajtqOCf_vCs

Fabrika Kızı şarkısını çok sayıda işçi şarkısı izlemiştir.¹² Bu süreçte işçi sınıfının sorunlarına doğrudan yer veren Cem Karaca şarkıları ayrı bir öneme sahiptir. Cem Karaca'nın 1975-1980 sürecinde işçi sınıfını konu edinen ve günlük hayatta yüzleşilen sorunlara odaklanan şarkıları arasında *Maden Ocağının Dibinde*¹³, *Tamirci Çırağı*¹⁴, *Yoksulluk Kader Olamaz*¹⁵, *Parka*¹⁶, *1 Mayıs Marşı*¹⁷, *İşçi Marşı*¹⁸, *Safinaz*¹⁹, *Durduramayacaklar Halkın Coşkun Akan Selini*²⁰ ve *Alamanya*²¹ gibi eserler sayılabilir. Bütün bu eserlerinde Cem Karaca hayat pahalılığından cinsel şiddete ve istismara, sendikal örgütlenmeden, sosyal güvenceden yoksun kalmaya ve dışlanmışlığa varıncaya kadar işçi sınıfının sorunlarını güçlü bir anlatımla kitlelere iletmiştir (Güler: 2016: 744-753).

Sol akımların yükselmesi, işçi sendikalarının daha yaygın biçimde örgütlenmesi, köyden kente yoğun göç akımı gibi dinamiklerin de etkisiyle Türkiye'de o dönemin müziğinde işçi sınıfının sorunlarını daha yoğun biçimde konu edilmesine yol açmıştır. 1970'lerin müzik ürünlerinin büyük bir kısmında çalışma hakkına ilişkin temalar işlenmiştir. Bunların başlıca örnekleri arasında Cem Karaca'nın seslendirdiği yukarıda anılan eserlerin yanısıra Selda Bağcan'ın seslendirdiği *Maden İşçileri*²², Alpay'ın *Güven Parkı*²³, ve Melike Demirağ'ın *Makine Yiyor Beni*²⁴ sayılabilir. Çıkış noktasını fabrikanın oluşturduğu bu şarkıların odağında işçi sınıfının günlük yaşamda yüzleştiği sorunlar yer almaktadır (Ela ve Güler, 2016: 4-5).

12 Eylül Darbesi ve sonrasında yaşanan süreçte siyasal içerikli müzik eserleri engellenmiş, bu türde eser veren sanatçıların Türkiye'den ayrılmak zorunda kalmaları ve ürünlerinin yasaklanması da politik müziğin toplum üzerindeki etkisini yitirmesine yol açmıştır. Bu dönemin ardından siyasal söylemleri içeren müzik yapmaya devam eden Bulutsuzluk Özlemi'nin

¹² Türkiye'deki 1960 sonrası 'işçi şarkıları' konusunda daha geniş bilgi için bkz. Güler, M. A. (2016). 1970'li Yıllarda Türkiye İşçi Sınıfını Cem Karaca Şarkıları ile Okumak. Çalışma ve Toplum, 49(2).

¹³ https://www.youtube.com/watch?v=sudcGOj_QG4

¹⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=-ygQGIOT-fE>

¹⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=HU9XDdk7IXU>

¹⁶ https://www.youtube.com/watch?v=UsvYhDGI_L4

¹⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=b8mkQHIIQq8>

¹⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=BCrc53duQfI>

¹⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=31srdL6dp1Y>

²⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=6X170OoF06E>

²¹ <https://www.youtube.com/watch?v=l1anC6Z009k>

²² <https://www.youtube.com/watch?v=oLsCtEicDD4>

²³ <https://www.youtube.com/watch?v=6pzWIP1ueE>

²⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=0xn1cXLUCPA>

çalışma hakkına vurgu yapan *Ekmek Aslanın Ağzında*²⁵ ve *Kaportacı*²⁶ şarkılarından söz edilebilir. 2000'li yıllarda siyasal içerikli müzik eserlerinin içeriğindeki ağırlıklı vurgunun Amerikan karşıtlığı ve çalışma hakkı unsurları olduğunu görüyoruz. Bu eserlere örnek olarak, Peyk 'in *Köleler ve Kilitler*²⁷ şarkısı “*Kilitler var, kapıları kapatır/Sınırlar var, insanları kuşatır/Köleler var, kilitleri üretir*” sözleri ile savaş mağdurlarının insan kaçakçılarının kölesi olmasının yanısıra; “yaşamak için işverenlerin kölesi olmak zorunda bırakılan ve kendi üretimlerine ve örgütlenmeye yabancılaştırılan” emekçi olgusuna da dikkat çekilmektedir. Yine bu dönemde neoliberalizmin ve üretimde otomasyon teknolojilerinin yaygınlaşmasının bir sonucu olarak belirsizlik, güvencesizlik ve gelecek kaygısı gibi sorunların konu edildiği eserler dikkat çekmektedir. Bu eserler arasında, Rashit grubunun 2001 ekonomik krizi sonrasında Türkiye ortamını yorumladığı 2001 Yazı²⁸ şarkısının, “*2001 yazı tam bir kargaşa/İnsanlar sürüklenir ölümcül bir çıkmaza/Gelecek hiç bu kadar belirsiz olmadı/Bugünü zor atlatırken düşünemem yarını... 2001 yazı ekonomi bitmiş durumda/Başiboş işsizlik had safhada/Tam bir yukarı bir aşağı/ Dolanıyoruz aynı sokakları*” sözleri günümüzde emekçileri yoğun biçimde ürküten çalışma yaşamındaki güvencesizleştirme olgusuna işaret etmektedir (Ela ve Güler, 2016: 7-14).

Tüm dünya toplumları arasında dezavantajlı gruplar arasında yer alan çingene toplumundan da konumuz bağlamında söz etmek yerinde olacaktır. *Çingeneler* Türkiye de dahil olmak üzere yaşadıkları coğrafyalarda toplumun “istenmeyen kısmı” veya zorunlu olarak katlanılan bir “kötülük” olarak gösterilmektedir. Çingene toplumu bir taraftan kendi dışlanmışlığına direnmeye çalışırken diğer taraftan da kendi özgün değerlerinden güçlü bir altkültür üretmeyi başarmıştır. Yaşadığı toplumun egemen kültürü ve yaşadığı coğrafi ortamdaki diğer alt kültürlerle mücadelesini kesin bir mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu Çingene müziği üzerinden sürdüren bu toplum, diğer hegemonik odaklara karşı kendi özgün ürünü olan direniş unsurları geliştirebilmiştir. 15. yüzyılda Osmanlı coğrafyasına kabul edilen fakat daha öncesinde de Bizans sarayında “at yetiştirici-demirci” olarak yaşadıklarına dair bilgiler bulunan Çingeneler, asırlarlardan bu yana bu ülkedeki mevcudiyetlerine rağmen, bu toplumun “öz evladı” konumuna bir türlü gelememişlerdir (Dural ve Eseler, 2019: 27- 35).

²⁵ <https://www.youtube.com/watch?v=-yqenRfFIU>

²⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=YqICAZ8U5XA>

²⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=FOv-uqGn1ug>

²⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=HSbX0brMpsg>

Ancak bütün bu olumsuzluklara karşın, Çingene toplumunun yoğun bir umarsızlığa yöneldiklerini söylemek mümkün değildir. Aksine Çingenelerin kendi özgün kültürlerinin en gelişmiş yönü olan müzik alanında toplumun egemen kesimlerine karşı verdikleri mücadele dikkat çekmektedir. Müzik, bir yönüyle Çingeneler için mevcut olumsuzluk ve yoksunluklardan sıyrılarak, toplumda “kabul gören” bir statüye kavuşmanın en etkin enstrümanı olmakta; diğer yönüyle de çingene toplumunun düşünce yapısının, umutlarının, hayal kırıklıklarının ve tepkilerinin hatta Çingenelerin gayrı-resmî ideolojilerinin bir dışa vurum aracı olmaktadır (Dural ve Eseler, 2019: 38- 41). Ne var ki; toplumun tüm kesimlerine ulaşma başarısını gösteren ve Çingenelerin diğer insanlardan farklı olmadıklarına onların da “ Allah kulu” olduklarına, kendilerine hangi sıfatlar yakıştırılırsa yakıştırılsın, “ister çamurdan olsun” iyi insanlar olduklarına, onca yoksunluğa rağmen ince bir zevke ve damak tadına sahip olduklarına “etsiz yemek yemediklerine” vurgu yapan Çingene ezgilerinin²⁹ naif bir “Çingene manifestosu” özelliği taşımalarına ve haklarındaki olumsuz yakıştırmalara karşı baskın bir öz-savunma mücadelesi motiflerini içermelerine³⁰ karşın; bir kökten politik içerikten mahrum oldukları da dikkat çekmektedir.

Oysa ki bazı araştırmacılar, Çingene tütün işçilerinin önemli bir direniş pratiği sergilediğini; Nazım Hikmet, Zihni Anadol ve Mihri Belli gibi sosyalist eylem ve düşün insanlarının anı ve yazılarında bu işçilerden bahsettiklerini; Çingene müziği ve Çingene eylemliliğinin izlerinin radikal sol siyaset ve sendikal mücadele tarihinde bulmanın olanaklı olduğunu savunmaktadırlar (Yılgür, 2014: 277- 286). Yerli sosyalist örgütlenme sürecinin ilk-orta aşamalarında “Troçki Mehmet”, “A. Emin” ve “A. İbrahim” gibi işçi önderlerini ve “yetkin” eylem insanlarını yetiştiren Türk Çingenelerinin fedakarlıklarının, sol kökenden gelen müzik insanları tarafından Çingene Müziğinden üretilen eser ya da eserlerle unutulması önlenebilirdi belki de (Dural ve Eseler, 2019: 46). Ne yazık ki bugüne kadar böyle bir çabanın izine rastlamak mümkün olamamıştır.

Emeğin Yazınsal Tezahürleri

Çalışmaya ilişkin yazılı eserler bu eserlerin kaleme alındığı dönemin bir yansımasıdır. Bu açıdan bu eserler bir yönden yazarın incelediği olguya yönelik bakış açısını ortaya koyarken öte yandan geniş bir perspektifte toplumun tutumunu yansıtır. Örneğin Deniz Kazası geçirmiş bir denizcinin serüveninin anlatıldığı *Robinson Crusoe*'de çalışmanın muhtelif biçimlerine

²⁹ <https://www.youtube.com/watch?v=Art3ZTp3sBk>

³⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=VASO9VZi5hU>

ilişkin betimlemelerin yanısıra, daha dikkatli bir okumada eserin Protestan çalışma etiğine dair derin izler barındırdığı görülmektedir (Strangleman ve Warren, 2015: 94). Bu açıdan bu eser çalışmayı anlatırken aynı zamanda okuyucularda çalışmaya ilişkin bir ideolojik tutumun benimsenmesine hizmet etmektedir (Danon, 1985).

Yine çalışmayı ve işi konu edinen eserlerde işçilerin yaptıkları işe ilişkin düşünceleri, çalışmanın monotonluğu ile nasıl baş ettikleri (Sinclair, 1906), çalışma ortamının gerilimi ve genel atmosferi, ortama egemen olan seslere varan ayrıntılarıyla (Orwell, 1933) yansıtılmaktadır. Sanayi Devrimi sonrasında sosyal sorunlarını, fabrikalardaki yıpratıcı hatta ölümcül koşulları, sendikal mücadeleleri, işverenlerin bu mücadeleye karşı sert tavırlarını, çalışma ortamının ağır koşullarının yol açtığı iş kazalarını yani işçi sınıfının yüzleşmek zorunda kaldığı çalışma ve yaşam koşullarını (Dickens, 1997; Steinbeck, 1965 ve 1972) dönemin ruhunu, insanların yaşadıkları acıları bu eserlerden öğreniyoruz.

Türk edebiyatında da oldukça eski tarihlere kadar uzanan çalışma yaşamına ilişkin eserlere rastlamak mümkündür. Örneğin Refik Halit Karay'ın Memleket Hikâyelerinde (2010) yer alan, Bursa'da bir ipek fabrikasında yaşananları hikâye ettiği *Hakkı Sükût (Sus Payı)* öyküsünde olumsuz ve her türlü önlemden uzak, sağlıksız ve güvenliksiz koşullarda çalışan ve birbiri ardına yaşama veda eden genç işçi kızların çaresizlikleri anlatılmaktadır (Makal, 2008: 22). Mahmut Yesari'nin *Çulluk* (Yesari, 1995) romanı da erken Cumhuriyet döneminde, Cibali Tütün Fabrikası ile Cağaloğlu'ndaki bir matbaadaki işçilerin gündelik yaşamlarını ve ücretli emekle ilintili sorunları dile getirmiştir (Tilbe ve Tilbe 2016: 131). Ülkemizde 1940 ve 50'lerde yaşanan kırsal kesimden kentlere göç olgusu ve kırsal kesimden gelen kimselerin kent yaşamı ile karşılıklı etkileşimleri Orhan Kemal'in eserlerinde gayet mahir biçimde anlatılmıştır. Onun eserlerinde tarım emekçilerinin çalışma koşullarının yanısıra, kentlerde yeni yeni gelişmekte olan fabrika hayatına dair izleri de bulmak mümkündür. Yazarın Türk romanı mecrasında önemli bir yeri olan *Bereketli Topraklar Üzerinde isimli eseri* kendi yaşam öyküsünden de izler taşımaktadır. Orhan Kemal'in *Hanımın Çiftliği* ve *Vukuat Var* isimli romanlarında da çalışma yaşamına ait anlatımlar bulmak mümkündür (Makal, 2008: 24).

Bilindiği gibi 1961 Anayasasında grev hakkının yer almasının ardından Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu da 1963 tarihinde yasalaşmıştır. Grevin henüz yasal bir hak niteliğine kavuşmadığı bu süreçte 28 Ocak- 4 Mart 1963 tarihlerinde yaşanan Kavel Kablo Fabrikasındaki iş bırakma eylemi birçok özellikleri açısından Türk endüstri ilişkileri sürecinde

çok önemli bir *büyük dönemeç* niteliğine sahiptir (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 239-240). Bu grev Hasan Hüseyin Korkmazgil'in *Kavel Şiiri*³¹ ile edebiyatımızın unutulmazları arasına girmiştir. Yine Aziz Nesin'in 30 Mayıs 1977-3 Şubat 1978 tarihleri arasındaki 8 aylık bir sürece yayılan DİSK üyesi Maden-İş Sendikası tarafından, MESS (Türkiye Madeni Eşya Sanayicileri Sendikası – sonradan Türkiye Metal Sanayicileri Sendikası adını almıştır) üyesi işyerlerinde uygulanan grevi (Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi, 1998: 287-290) anlattığı *Büyük Grev (1978)* hikayesi büyük tartışmalara yol açmış ve ilginç özellikleri ile emek yazınında ayrıcalıklı bir yer edinmiştir (Makal, 2008: 33-34). Türk şiirinde de emekçi sınıfın sorunlarını gündeme taşıyan, sınıfı yücelten örneklere Nazım Hikmet'in "*Türkiye İşçi Sınıfına Selam*" şiiri kaynaklık etmiştir. Bu dizelerde işçi sınıfına yarına dair bir umut işlevi yüklenerek, emeğin hakkını alacağına, sömürü düzeninin sona ereceğine ve özgürlüğün mümkün olduğuna dair bir inanç sergilenmiştir (Balık ve Öner, 2018: 167). Yine İsmet Özel'in *Sevgilim Hayat* şiirinde, "*Ve hatırlıyorum lokavt vardı / bezgin fabrika düdüklelerinin / dizlerine yatırılmış olan sabah / senin kalbini kakışlardı / Tomarla muştuyu omuzlayarak genç adamlar / polisin sevmediği genç adamlar sokaklarda / patronları kudurtan gazeteler satardı*" dizeleriyle işçi sorunları, lokavt ile yüzleşme ve gelecekte kurulacak dünyanın umudu olan gençlerin hak arama savaşımına katkıları anlatılırken; şairin *Yıkılma Sakın* şiirinde, sınıf mücadelesi uğruna verilen mücadeleden yılgınlık gösterilmemesi umudu "*pusmuş bir şahanz şimdilik, ne kadar şahanz olsak da / ama budandıkça fıskıran bizleriz / ölüyoruz demek ki yaşanılacak*" inancıyla dile getirilmektedir. *Evet, İsyân'* da ise "*varınca bayrakları, marşları duyuyorum / başım çılgınca sarsılan dallarla uğraşılıyor / durup dineliyorum bütün taframla / bütün taframla, bütün yumruklarım, bütün/ ..... Ay vurunca çatlatır göğsündeki mahşeri / çünkü kavganın göbeğidir benim yerim / canlarım, kollarında parti pazubentleri / dik başlar, erkek haykırışlarla / göndere, en yukarılara çekiyorlar / en yukarılara çatlayacak kadar aşkî yüreklerini / ..... Alanlara çok bilenmiş yüreğim alanlara / vurulsun kösleri şu gâvur sevdamızın/ vursun isyanın bacısı olan kanım karanlığa*" dizeleri ile özlenen dünya için kurulu düzene isyan özlemi yiğit bir anlatımla ifade edilmektedir (Özel, 2005).

İşçi sınıfı edebiyatı 1930'larda Agnes Smedley, Meridel Le Sueur, Jack Conroy ve Tillie Olsen gibi yazarların da yer aldığı proleter edebiyat akımı sürecinde gelişmiştir. Büyük Buhran'ın yaşandığı yılların Amerika'sında yoksullukla cebelleşen kadınlar ve istikrarsız-güvencesiz işlerde çalışan fabrika işçilerinin öykülerini anlatan karakteristiği nedeniyle, bu dönemin

³¹ <https://www.insanokur.org/kavel-hasan-huseyin-korkmazgil/>

romancı ve hikayecileri eserleriyle sol eğilimli dergilerde boy veren sol radikal ideolojiye katkı sunmuşlardır. Dönemin tartışmalarının merkezindeki konu ise; *'devrimci bir kültürün içinde edebiyatın işlevi'* olmuştur. Ancak bu akım II. Dünya Savaşı sonrasında Beat Kuşağı ve realist modern edebiyat akımının gölgesinde kalarak eskimeye yüz tutmuştur. İşçi sınıfı yazınının 1930'lar sonrasında değerini yitirme nedenleri akademisyenlerce tartışılmaktadır. Constance Coiner, *Better Red: The Writing and Resistance of Tillie Olsen and Meridel Le Sueur* (1995) isimli kitabında, *"şimdilerde ırk, cinsiyet, sınıf, etnik köken, cinsellik ve sakatlık gibi tanındık konuların arasında yer alsa da [akademide]sınıf, bunların arasında en az bahsedilen konudur"* diyor ve yorumlarına şu sözlerini de ekliyor; *"işçi sınıfından bir ya da birkaç kişi profesör kademesine kadar çıkabiliyor, işin içyüzünü bilen bir kişinin hassasiyetine sahip çok az kişi ciddi çalışmalara girişebiliyor ve müfredatı şekillendirebiliyor"*. Feminist ve Marksist bir yazar Lillian Robinson ise konuyu, *"üniversitelerde analitik kategorinin varlığını inkâr etmek için yapılan en büyük ve en acımasız girişimler, sınıf konusunda ortaya çıkar"* şeklinde yorumluyor. Alan Wald, sınıf tartışmalarının eksikliğini *"anti-komünist, kapitalizm taraftarı ideolojiye"* bağlıyor. Frances Benson, *"sosyal sınıf farkındalığı yaratmak için, işçi sınıfına mensup insanların seslerinin çabalarının merkezinde olması"* gerektiğine dikkat çekiyor ve *"edebiyat ise bunu gerçekleştirmenin en iyi yollarından biridir"* diyor (Arnold, 2017).

Sonuç

Sanatın istisnai olduğunu düşünmeyen hiçbir modern düşünür yok gibidir: Shaftesbury, Friedrich Schiller, Hegel, John Dewey, Theodor W. Adorno, Clement Greenberg gibi düşünürler sanatı sadece güzelliğin deneyimlenmesi veya ifade edilmesi olarak, ya da dehanın bir ürünü olarak görmemişlerdir: 18. yüzyılda sanat özgürleşme fikriyle iç içe geçmiş ve insanları uyandırıp cehaletten ve kölelikten kurtarma gücüne sahip olduğu düşünülmüştür. Bugün sanatın gücü çok daha geniş bir alana yayılıyor: Sanatın istisnai gücü ürettiği nesne veya deneyimde değil, sanat pratiğinin hayata geçirebileceği toplumsal ilişki türlerinde yatıyor (Cuenca, 2012: 8).

İnsanlığın ortak değerlerini dile getirmesidir sanatı insanlığın ortak malı kılan. Bu yüzden Homeros'u üzerinden 2500 yıl geçmesine rağmen severek okuyoruz. İnsanın yüce ve kalıcı olan yönlerini dile getirdikleri için -köleci bir dünya görüşüne sahip olmasına karşın- eski Yunan sanatçılarının eserlerini klasikler olarak addediyoruz. Balzac insanları bencil, faydacı varlıklara dönüştüren toplumsal koşulları maharetle ortaya koyabildiği için Balzactır. İnsanı insanlıktan çıkaran toplumsal koşulların baştan sona bir

eleştirisidir *İnsanlık Komedyası*. Bu eserler bu köklü özellikleri ile dünya durdukça yaşayacaklar ve insanoğlu da onları okumaktan her daim büyük bir haz duyacaktır. İşte sanatta da işçi sınıfını konu edinmek, yalnızca işçilerin günlük yaşamda tezahür eden davranış ve düşüncelerinin yansıtılması ve onların yaşam deneyimlerindeki çeşitliliğin sanatsal yönden makbul bir malzeme yumağı özelliğine sahip olması açısından değil; her şeyden önce işçi sınıfının dünyanın ve yaşamın yeniden üretilmesine yönelik çabalarına saygıdan kaynaklanan bir gerekliliktir (Saruhan, 1987).

Tabii ki “*sanatın halka halkın da sanata yaklaşabilmesi için, önce genel eğitim ve kültürün düzeyinin yükseltilmesi gerekir*”. İşçiler ne yazık ki toplumsal koşulların ağırlığı nedeniyle sanat, felsefe ve bilimden uzak düşmektedirler. Sanatsal değerleri ve onların taşıdığı mesajları anlamlandırarak, içselleştirmek için belirli bir eğitim düzeyi gereklidir. İşçiler ağır güvencesizlik ve belirsizlik koşulları altında söz konusu çabalar için gerekli zaman ve yeterli parasal olanaklardan çoğu zaman mahrumdurlar. Burada işçi örgütlerine ve sendikalara da görevler düşmektedir. Sendikalaşma oranları düşmekte ve sendikalarda tabanlarına karşı bir yabancılaşma süreci yaşanmaktadır. Sendikaların eğitim ve sanata ayrılan bütçeleri arttırılmalıdır. Bu sendikalara düşen kaçınılmaz bir sorumluluktur.

Kaynakça

- Arnold, A. (2017). The Forgotten History of American Working-Class Literature, 1 Mayıs 2017, <https://lithub.com/the-forgotten-history-of-american-working-class-literature/>, (03.04.2020).
- Artun, A. (2006). Modernliğin Sınırında: Sanat: Eleştiri, Özerklik, Siyaset: Üç Konuşma. Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi.
- Ashton, D. (2001). Picasso Konuşuyor. Çev: Mehmet Yılmaz-Nahide Yılmaz, Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Balık, M., ve Öner, H. (2018). 1970 Kuşağı Şiirinde İşçi ve Köylü. Avrasya Zirvesi I. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Tam Metin Kitabı, s. 160-175.
- Bilgin, T. (2008). Moğollar Grubu Örneğinde Anadolu Pop ve Türkiye'de Kültürel Modernleşme (Doctoral Dissertation, DEÜ Güzel Sanatlar Enstitüsü).
- Blanchard, J., Doré, G., & Ackroyd, P. (2005). London: A Pilgrimage.
- Botigelli, E., (2011), 1844 El Yazmaları: Ekonomi Politik ve Felsefe içinde “Yabancılaşma Kavramı”. Çev. K. Somer, Sol Yayınları, 4. Baskı, Ankara.

- Bown, M. C., & Taylor, B. (1993). *Art of the Soviets: painting, sculpture, and architecture in a one-party state, 1917-1992*. Manchester University Press.
- Bozdağ, L. (2015). Çağdaş Sanat ve Siyaset Dönüşümüne Yeniden Bakmak "Politikanın Estetize Hali", *Eğitim Bilim Toplum*, 13(52), 94-127.
- Caudwell, C. (2002). *Ölen Bir Kültür Üzerine İncelemeler: İki Cilt Bir Arada*. Metis Yayınları.
- Clark, T. (1997). *Art and propaganda in the twentieth century: the political image in the age of mass culture*. New York, NY: Harry N. Abrams.
- Cuenca, A. L. (2012). Artistic Labour, Enclosure and the New Economy. *Afterall: A Journal of Art, Context and Enquiry*, (30), 4-13.
- Danon, R. (2020). *Work in the English Novel: The Myth of Vocation*. Routledge.
- Dickens, C. (1997). Zor Zamanlar, çev. Füsun Elioğlu, *İstanbul: Oda Yayınları*.
- Dilmener, N. (2014). Hafif Türk Pop Tarihi Bak Bir varmış Bir Yokmuş (4. baskı). *İstanbul: İletişim Yay.*
- Dunaway, D. K. (1987). Music and Politics in the United States. *Folk Music Journal*, 5(3), 268-294.
- Dural, A. B., & Eseler, B. (2019). Bir Karşı-Hegemonya Kültürü Olarak Çingene Müziği: 'Mahcup Red' Notaları. *Etnomüzikoloji Dergisi*, 2(1), 26-49.
- Ela, E. D., & Güler, M. A. (2016). Müziğin İzinde: Türkiye'de 1980'den Günümüze Rock Müzik ve Sosyal Haklar. *Yayınlanmamış Çalışma*.
- Eren, O. (2018). Türkiye'de 1960'larda müzik alanı ve protest müziğin ilk nüveleri: Anadolu Pop Akımı. *Sosyoloji Dergisi*, 38, 131-162. <http://dx.doi.org/10.26550/SJ.38.1.0002>
- Eren, G. (2019). Marksist Sanat Anlayışı. *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, (42), 107-117.
- Fischer, E. (2010). Sanatın gerekliliği (11. b.). C. ÇAPAN, Çev.) *İstanbul: Payel Yayınevi*.
- Green, A. (1993). Woody's Oil Songs. *Songs About Work: Essays in Occupational Culture for Richard A. Reuss*, 208-220.
- Güler, M. A. (2016). 1970'li Yıllarda Türkiye İşçi Sınıfını Cem Karaca Şarkıları ile Okumak. *Çalışma ve Toplum*, 49(2).
- Hine, L. W. (2018). *America at Work*. Taschen Bibliotheca Universalis.
- Karay, R.H. (2010). *Memleket Hikâyeleri*. İstanbul: İnkılap.
- Klingender, F. (1947). *Art and the Industrial Revolution*. Londres: Noel.

- Korczynski, M. (2003). Music at Work: Towards a Historical Overview. *Folk Music Journal*, 314-334.
- Korczynski, M. (2004). Special Issue on Music and Organizations. *Group & Organization Management*, 29(2), 269.
- Lucie-Smith, E., & Dars, C. (1977). *Work and Struggle the Painter as Witness 1870-1914*.
- Makal, A. (2008). Türkiye Emek Tarihinin Bir İzdüşüm Alanı Olarak 'Edebiyat'. *Çalışma ve Toplum*, 18(3), 15-42.
- Makal, A. (2018). İnsan Hakları/Sosyal İnsan Hakları, Sosyal Mücadeleler ve Müzik. *Çalışma ve Toplum*, 57(2).
- Marks, K. ve Engels, F. (2009). *Yazın ve Sanat Üzerine* (Haz. Muzaffer İlhan Erdost). *Ankara: Sol Yayınları*.
- Meriç, M. (2006). *Pop Dedik Türkçe Sözlü Hafif Batı Müziği*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Nesin, A. (1978). *Büyük Grev: Masal-Öyküler* (Vol. 34). Yayıncılık Basımevi.
- Orwell, G. (1989). *Down and Out in Paris and London*. London. Penguin Books.
- Orvell, M. (1995). *After the Machine: Visual Arts and The Erasing of Cultural Boundaries*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Öngen, T. (2002). Marx ve Sınıf. *Praksis*, 8, 9-28.
- Özel, İ. (2005). *Erbain Kırk Yılın şiirleri*. İstanbul: Şule Yayınları.
- Sanatatak (2018). İşçi Sınıfına Bakışı Değiştiren Fotoğraflar. Aralık 27, 2018, <http://www.sanataak.com/view/isci-sinifina-bakisi-degistiren-fotograflar>, (03.04.2020).
- Saruhan, K. (1987). *Yeni İnsan, Yeni Aydın, Yeni Edebiyat*. Çağdaş Yol, Sayı 1. Mart 1987.
- Saruhan, K. (1987). *İşçiler ve Sanat*, Çağdaş Yol, Sayı 2, Temmuz 1987.
- Sinclair, U. (1906). *The Jungle*. New York. Random House.
- Smith, T. (1997). *Pictured History: The Matchgirls' Strike 1888'. The Camerawork Essays: Context and Meaning in Photographs*, 153-169.
- Steinbeck, J., & Kavga, B. (1965). *Çeviren: Özay Sunar*. İkinci Baskı, Ağaoğlu Yayınevi, İstanbul.
- Steinbeck, J., & Üzümleri, G. (1972). *Çeviren: Rasih Güran*. Beşinci Baskı, Remzi Kitabevi Yayını, İstanbul.
- Strangleman, T., & Warren, T. (2015). *Çalışma ve Toplum: Sosyolojik Yaklaşımlar, Temalar ve Yöntemler*. Nobel Akademik.

- Şimşek, K. (2019). Sanat Eserleri Toplumsal Sınıfı Nasıl Temsil Eder? (Master's thesis, Güzel Sanatlar Enstitüsü).
- Tanilli, S. (2012). Uygarlık Tarihi. Cumhuriyet Kitapları.
- Thompson, P., & Ackroyd, S. (1999). Organizational Misbehaviour. London: Sage.
- Tilbe, A., & Tilbe, F. (2016). Yazın Toplumbilimsel Oluşumsal Yapısalcı Bir Çözümleme: Mahmut Yesari'nin Çulluk Adlı Romanında Çalışma İlişkileri. Bartın Üniversitesi Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 28, 123-134.
- Tunalı, İ. (2003). Marksist Estetik. Analiz Basım Yayın Tasarım Uygulama.
- Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi (1998). Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını, C.II, İstanbul.
- Ulutaş, N. (2015). Devlet Kuşu Romanında Sınıf Çatışması. Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, (49), 401-411.
- Yesari, M. (1995). Çulluk. Çev: M. Sabri Koz. İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Yılgür, E. (2016). Roman Tütün İşçileri: Türkiye Sol Tarihinin Kayıp Sayfasına Sosyolojik Bir Bakış. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yürür, A. (2019). Sanat ve İktidar Üzerine Görsel Eleştiriler (Master's thesis, Güzel Sanatlar Enstitüsü).
- Ziss, A. (2011). Estetik Gerçekliği Sanatsal Özümsemenin Bilimi, çev. Yakup Şahan, Haylabaz Kitap, İstanbul.

